

Birinci Mecliste Bir Muhalif: Mersinli Cemal Paşa

Süleyman TEKİR*
Gürkan POLAT**

Öz

Mersinli Cemal Paşa, Türk askerî tarihinin ünlü simalarındandır. Balkan ve Birinci Dünya Harplerinde cephede mücadelenin içinde yer almıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Millî Mücadele saflarında yer almasına rağmen İstanbul hükümetinde Harbiye Nazırlığı görevi yapması Ankara ile ilişkilerini zedelemiştir. İstanbul'un işgalini müteakip İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülmüştür. Malta dönüşü ise I. TBMM'de Isparta mebusu olarak görev yapmıştır.

Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaş meclisi olduğu kadar hükümet-muhalefet çekişmesiyle de ünlüdür. Bu Mecliste Isparta mebusu olarak bulunan ve muhalefet saflarında yer alan Mersinli Cemal Paşa, bir yıldan biraz daha fazla sürede gerek müşterek çalışmaları gerekse münferit hareketleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Mersinli Cemal Paşa'nın Meclisteki faaliyetleri dikkatle incelendiğinde nasıl bir siyasi kişilik olduğu daha rahat anlaşılabilir. Bu çalışmanın amacı, askerî hayatı sonrası dönemde siyasi bir kişilik olarak Mersinli Cemal Paşa'yı, özellikle muhalif yönüyle ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Mersinli Cemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Muhalefet, İkinci Grup

A Dissident in The First Parliament: Mersinli Cemal Pasha

Abstract

Mersinli Cemal Pasha is one of the famous figures in Turkish military history. He took part in the struggle on the front in the Balkan and First World Wars. Although he was in the ranks of the National Struggle after the Armistice of Mudros, the fact that he was the Minister of War in the Istanbul government damaged his relations with Ankara. Following the occupation of Istanbul, he was arrested by the British and taken to Malta. After he returned from Malta, he became Isparta deputy in the 1st Parliament of Turkey.

Other than being a council of war, the First Parliament of Turkey is also renowned for a government-opposition contention. Mersinli Cemal Pasha, who was in this Parliament as the deputy of Isparta in the opposition ranks, attracted attention with his collective and individual actions for a little more than a year. When his activities in the Parliament are examined carefully, it can be seen more clearly what kind of a political figure he was. The aim of this study is to discuss Mersinli Cemal Pasha as a political personality in his post-military years, especially as a dissident.

Keywords: Mersinli Cemal Pasha, Grand National Assembly of Turkey, Opposition, Second Group

Geliş/Received: 18. 09. 2020

Kabul/Accepted: 26. 12. 2020

*Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, stekir@sinop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5862-2548

** Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Uzmanı, gurkanpolat12@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1111-2679 (Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Yakın dönem Türk tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Mersinli Cemal Paşa hakkında oldukça az bilimsel çalışma bulunmaktadır. Askerî tarih araştırmalarında, ekseriyetle takip edilen anlayış muharebeler ve muharebelerde kilit rol oynayan kumandanların faaliyetleri üzerine yoğunlaştığından, Mersinli Cemal Paşa gibi cepheden ziyade cephe gerisinde hizmet veren kumandanlar arka planda kalmaktadır. Takip edilen bu anlayış da gerek Cemal Paşa'nın gerekse onun dönemindeki birçok kişinin çalışma/araştırma merccklerine girememesine neden olmuştur. Buna ek olarak Cemal Paşa hakkındaki bilgilerin az olduğu iddiası da mevcuttur.³ Fakat Mersinli Cemal Paşa hakkında –yayınlanmamış hatıratı dışında– önemli sayıda belge yoğunluğu bulunmaktadır. Bu belge yoğunluğu da Mersinli Cemal Paşa hakkında umumi bir çalışmaya imkân sağlamak noktasında yeterli olmuş; bu çalışma özelinde ise Paşa'nın, askerî yönünden ziyade, I. TBMM'deki siyasi kimliği ele alınmıştır.

Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Hayatı

Mersinli Cemal Bey, aslen Ispartalı olan gümrük memuru Osman Hasip Bey ve Cemile Hanım çiftinin çocuğu olarak 1873 yılında Mersin'de doğmuştur (Mutlu, 1941). 1892 yılında Harbiye Mektebinde ve 1895 yılında da Erkânıharp [Kurmaya] Mektebinde askerî eğitimini tamamlamıştır (ESA, D. A0065485). 1898 yılında yüzbaşı rütbesiyle ayrıldığı Erkânıharp Mektebinden sonra, Erkânıharp Üçüncü Şube Riyasetinde [Başkanlığında] görevlendirilmiştir (ESA, D. A0065485). 15 Mart 1900'de kolağası olmuş, 28 Eylül 1901'de de binbaşı olarak *Türbedere ile Mustafapaşa ve Kuleli Bergos ile yük istasyonları* arasındaki hattın teftişine memur edilmiştir (BOA, Y. PRK. BŞK., 70-115). 27 Ocak 1904'te Edirne İnşaat Komisyonunda görevlendirilen Cemal Bey, yeni görevi sırasında zararlı yayınlar okuduğu gerekçesiyle Harput'a sürgün edilmiş ve bu sırada, 6 Şubat 1904'te, IV. Orduda istihdam edilmiştir (Kansu, 2019/I). Bu görevi esnasında da Dersim ve çevresindeki eşkıya hareketlerini takiple vazife alarak başarılı askerî harekâtlar yürütmüş ve bundan dolayı hem nişanla taltif hem de 17 Mart 1908'de miralaylığa [albaylığa] terfi edilmiştir (BOA, İ. TAL., 446-37).

Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle Garp [Batı] Ordusu Erkânıharp Riyasetine getirilen Cemal Bey, on ay boyunca bu görevini sürdürmüştür (ESA, D. A0065485). İlgili görevinin sona ermesinden sonra sırasıyla; 2 Ağustos 1913'te XLII. Tümen Kumandanlığına, 6 Kasım 1913'te X. Tümen Nizamiye Kumandanlığına, 30 Kasım 1913'te I. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine ve 3 Şubat 1914'te ise tümen kumandanlığı yetkisinde olarak Edirne Müstahkem Mevki Kumandan Muavinliğine [Yardımcılığına] atanmıştır (ESA, D. A0065485).

---

³ Mersinli Cemal Paşa'nın 1873-1892 ve 1927-1939 tarihleri arasındaki yaşamı hakkında çok az bilgiler bulunmaktadır. İlgili iddia da buradan çıkarak Paşa'nın bütün hayatını kapsayan bir yanlış anlaşılmanın doğmasına sebep olmuştur

12 Nisan 1914'te Balkan Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı bir sene kıdem zammı ve üçüncü rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edilen Cemal Bey (ESA, D. A0065485), VIII. Kolordu Kumandanı olarak Şam'da vazifelendirilmiştir. Cemal Bey buradayken 29 Kasım 1914'te mirliwa⁴ naspedilerek paşalığa yükselmiştir (ESA, D. A0065485). Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden ve Osmanlı'nın Almanya ile ittifak kurmasından sonra da bizatihi Enver Paşa tarafından Birinci Kanal Harekâtı'nın hazırlıklarını yapması için emir alarak harekete geçmiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 1986). Mevcut hâlde IV. Ordu Kumandanı Zeki [Kolaç] Paşa'nın hükûmetle anlaşmazlığa düşmesi sonucu bölgeden ayrılması, Cemal Paşa'nın ön plana çıkmasına yol açmış ve VIII. Kolordu, Enver Paşa tarafından Başkomutanlık Vekâletine bağlanmıştır (GKB, 1981). Böylelikle Birinci Kanal Harekâtı'nın asıl mimarı, Mersinli Cemal Paşa olmuştur.

Birinci Kanal Harekâtı başarısızlığından sonra IV. Ordu Kumandanı Büyük Cemal Paşa,⁵ ağırlığını ortaya koyarak bütün yetki ve yönetimi elinde toplamış ve IV. Orduyu yeniden düzenlemeye girişmiştir. Bu düzenlemelerle beraber Mersinli Cemal Paşa, cephe gerisinde görevlendirilerek kolordusuyla birlikte Kudüs'te konuşlandırılmıştır (Cemal Paşa, 2012). Mersinli Cemal Paşa, 1915 yazından 1918 yazına kadar cephe gerisini idare etmiş, bölgedeki Arap ve Yahudi sorunlarıyla alakadar olmuştur. Bu dönemde gerek İkinci Kanal Harekâtı için gerekse ricat boyunca birçok yararlı hizmette bulunmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 1986). Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulması, IV. Ordu'nun kaldırılması ve nihayetinde Büyük Cemal Paşa'nın bölgeden ayrılmasından sonra da önce Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı yapılmış, arkasından IV. Ordu'nun yeniden kurulmasıyla IV. Ordu Kumandanı olmuştur (BOA, BEO., 4500-337461; BOA, İ. DUİT., 156-26).

Mersinli Cemal Paşa'nın askerî kariyerindeki zirve sayılabilecek nokta, IV. Ordunun başına getirilmesinden sonra olmuştur. Özellikle Şeria Muharebelerinde [1918] yapmış olduğu katkılar, bölgede uzun zaman sonra Türk zaferlerinin yaşanmasını sağlamış, hatta cephenin kurtarılabilme ihtimalini doğurmuştur (GKB, 1986). Hatta Mersinli Cemal Paşa, başarılarından ötürü 23 Temmuz 1918'de ferik-i sani⁶ rütbesine terfi ettirilmiştir (ESA, D. A0065485). Ancak ülkenin genel olarak savaşı kaybediyor oluşu ve Suriye-Filistin Cephesi'ndeki onarılamaz eksiklikler, başarıların kısa sürede sona ermesi ve Nablus Meydan Muharebesi'nden sonra da cephenin tamamen çökmesiyle sonuçlanmıştır (GKB, 1986). Devam eden süreçte de harbin umumi gidişatı, Suriye'nin de elden çıkacağını göstermiştir. 28-30 Eylül 1918 tarihlerinde Mersinli Cemal Paşa Şam'ı kaybetmemek için tertibat almışsa da bölgedeki kargaşa, Paşa'nın emirlerinin yerine getirilmesine izin vermemiş ve Suriye, tamamıyla terk edilmek durumunda

⁴ İmparatorluk ordusuyla Cumhuriyet ordusu birbirinden tamamen farklı olduğu için, Osmanlı Devleti'nin askerî rütbeleri bugünkü rütbe karşılıklarını veremez. Ancak bugünkü rütbe karşılıklarıyla anlaşılabilmesi için yakın bir çeviri yapmak mümkündür. Buna göre mirliwa rütbesi, tuğgeneral olarak çevrilebilir.

⁵ Mersinli Cemal Paşa'yla sık sık karıştırılan ünlü İttihatçı; Büyük, Sakallı ya da Ahmet Cemal Paşa (1872-1922).

⁶ Bugün için tüm veya korgeneral rütbeleri şeklinde çevrilebilir.

kalmıştır (BOA, DHR. ŞFR., 596-1; BOA, DHR. ŞFR., 596-132; BOA, DHR. ŞFR., 596-133). En nihayetinde Mersinli Cemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla görevsiz ve yetkisiz olarak İstanbul'a dönmüştür.

Mersinli Cemal Paşa İstanbul'da çok fazla kalmamıştır. İngilizlerin Nihat [Anılmış] Paşa'yı istememeleri sonucunda Konya'da boş kalan II. Ordu Müfettişliği görevine atanmıştır (BOA, BEO., 4552-341389; BOA, İ. DUİT., 158-32). İvedilikle Konya'ya hareket eden Cemal Paşa, aynı sıralarda Samsun'a çıkıp oradan da Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa ile muhabere etmiş (Atatürk, 1971/III) ve çoğunluğu kendi inisiyatifinde olmak üzere Konya'da bir milli müdafaa hareketi tertiplemeye çalışmıştır (ATASE, İSH, 17-24, D. 34, F. 25-1). Fakat Konya'nın işgal altında olması, Konya'daki Osmanlı Devleti ve işgal güçlerinin yetkililerinin yıpratıcı çalışmaları (Türkmen, 2001), hatta Konya halkının çalışmalara muhalefet olması ve nihayetinde Cemal Paşa'nın hazırlıklarını açıktan açığa sürdürmesi, onun İstanbul'a çağrılmasına sebebiyet vermiştir. Cemal Paşa, İstanbul'un "dön" uyarısını hiç ikiletmeden dinlemiş ve bu konu hakkında hiçbir açıklama yapmadığı için de Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'nun önde gelen kumandanlarıyla arası açılmıştır (Atatürk, 1971/I). İstanbul'a esasen Konya'daki hazırlık için malzeme toplamayı düşünerek dönen Cemal Paşa (Kansu, 2019/I), İstanbul'un ve ülkenin içinde bulunduğu durumu iyi değerlendiremediğinden tekrar Anadolu'ya geçmeye çalışmasına rağmen bunu başaramamıştır (TİTEA, K: 297, G: 6, B: 6.) Hatta İstanbul'da gayriresmî olarak gözü altında tutulmuştur. İki ay kadar sonra da Anadolu'nun baskılarıyla istifa eden hükûmetin yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükûmetinde, ülkenin en önemli iki nazırlığından olan Harbiye Nazırlığı görevine getirilmiştir (BOA, BEO, 4593-344453; BOA, İ. DUİT, 9-84; TİTEA, K: 231, G: 3, B: 3-1).

Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı üç aydan biraz daha fazla sürmüştür. Onun nazırlık dönemi, Osmanlı'nın son bağımsız iş görebilen Harbiye Nazırlığı şeklinde ifade olunabilir. Nitekim göreve geldikten sonra, Enver Paşa'dan sonra iyice bozulan nazırlık işlerine çeki düzen vererek belirli bir nizam oluşturmuştur. (Türkmen, 2001) Buna ek olarak, gayriresmî anlamda Heyet-i Temsiliye murahhaslığı yapmış (Hürmen, 1993) ve doğudan batıya; Yunan, İngiliz ve Fransız işgallerine karşı önlemler almaya çalışmıştır (Gökbilgin, 2011). Fakat yaptığı işleri açıktan yaptığı ve İngilizler tarafından sıkı bir takibata uğradığı için, 1920 yılının başlarında istifa ettirilmiş (Hürmen, 1993) ve arkasından Malta'ya sürgün edilmiştir (MMZC, I). Ayrıca Cemal Paşa, 22 Mart 1920'de Osmanlı yönetimi tarafından askerlikten emekli edilmiştir (BOA, İ. DUİT., 9-88/89).

Siyasi Arenada Mersinli Cemal Paşa

Cemal Paşa, Malta'da bulunduğu süre boyunca sıkı bir gözetim altında tutulmuştur (Şimşir, 1976). Özellikle İstanbul'un işgaliyle bidayet veren [16 Mart 1920] bir tutuklamalar zinciri sonucunda sürgün edilenleri kurtarma politikasına girişen Heyet-i Temsiliye, [daha sonra

bu işi TBMM olarak yürütecektir.] İngilizlerin Anadolu'daki subay ve erlerini tutuklayarak (Şimşir, 1976), onları, Malta'daki Türklere karşı bir koz olarak kullanmıştır. İngilizler ile TBMM arasındaki görüşmelerin çoğunda birtakım sürgünlerin bırakılması ciddiyetle konuşulsa da Mersinli Cemal Paşa, dönüşü askerî açıdan risk arz ettiğinden ya bırakılmak istenmemiş ya da bırakılsa dahi Türkiye'ye dönemeyeceği hususunda şart koşulmuştur. Nihayetinde TBMM ordularının Sakarya Savaşı'ndan galip çıkması, İngilizlerin direncini kırmış ve Malta'daki sürgünler, 1921 yılının sonlarına doğru serbest bırakılmıştır (Şimşir, 1976).

Son Osmanlı Meclisinde mebus bulunanlar, TBMM'nin doğal üyesi sayılmıştır. Cemal Paşa'da son Osmanlı Meclisinde Isparta mebusu olduğu için, TBMM'nin doğal üyesi kabul edilmiştir. Malta'dan döndükten sonra ailesiyle birlikte (Renda, 2019) Isparta'ya giden Cemal Paşa (CBA, 01001851/908928), 29 Aralık 1921'de resmen TBMM'ye katılmış ve Meclis görevine başlamıştır. (TBMMZC, 15). Fakat Cemal Paşa Meclise katıldığında, Meclisin iki farklı gruba bölündüğünü görmüştür. Bundan dolayı, ilk başlarda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini yaptığı I. Grupta yer almışsa da burada pek kalmayarak muhalif olan II. Grup saflarına geçmiştir. Fakat Cemal Paşa'nın II. Grup üyesi olarak çizdiği muhalif portre, oldukça enteresan bir seyre sahip olmuştur.⁷

I. TBMM'nin kapanmasından sonra Meclis dışı kalan Cemal Paşa, 1924 yılının sonlarında muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmıştır (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1926). Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi ve hükûmetin TCF'yi isyanla alakadar görmesi, fırkanın sonunu getirdiği gibi, Cemal Paşa'nın fırka içinde pek etkinlik gösterememesine neden olmuştur. 1925 yılının kalanında gözlerden uzaklaşan Cemal Paşa, 1926'da İzmir'de Reiscumhur Mustafa Kemal'e suikast yapılacağına açığa çıkmasıyla İstanbul'da olup suikastın duyulmasından sonra Refet [Bele] Paşa'nın evine gitmesinden ötürü suçlu bulunarak mahkemeye çıkartılmıştır (Aybars, 2018). Ancak yargılanmasında suikast davasından çok TCF'deki varlığı sorgulanmıştır (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1926). Suikastla herhangi bir bağlantısının bulunmadığı ispat edildikten sonra serbest bırakılan Cemal Paşa (Erman, 1971), 1927'de TBMM'de konu olmuştur. Bu konunun sebebi de Osmanlı tarafından 22 Mart 1920'de emekli edilmiş olmasının kabul edilmeyişidir (TBMMZC, 32). Bu tarihten itibaren yine gözlerden uzak yaşayan Cemal Paşa, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra Meclise geri dönen Kâzım Karabekir'in telkinleriyle VI. Dönem İçel Mebusu olarak Meclise avdet etmiştir (İnönü, 2014). Bu görevine devam ettiği sırada, 7 Ekim 1941 tarihinde, Ankara'da hayatını kaybetmiştir.

⁷ Meclisin hızlı karar almasını ve savaşı tek elden yönetmeyi düşünenler Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde toplanarak I. Grubu meydana getirmişlerdir. Bu grup Cumhuriyet Halk Fırkasının da çekirdeğini oluşturur. Bu gruba karşı olan, Mustafa Kemal Paşa'nın tek adamlık rejimine yöneldiğini ifade edenler ve genel anlamıyla da muhafazakâr olanlar, II. Grubu vücuda getirmişlerdir. II. Grupta sonradan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hâline gelecektir.

Mersinli Cemal Paşa, kendisine has karakteriyle öne çıkan, Tanzimat Dönemi sonrasında belirginleşmeye başlayan Osmanlı paşası profilini XX. yüzyılda bile sürdüren enteresan bir şahsiyettir. Eğitim hayatı hakkında kesin bilgiler olmamasına rağmen üç dil bilmesi, tarih, coğrafya ve dil bilgisindeki yetisi, iyi bir eğitim aldığını gösteren delillerdir. Yaşı gereği, Mondros Mütarekesi Dönemi'nde öne çıkan subaylardan yaşça büyük olan Cemal Paşa, karakteriyle de onlardan farklılaşmıştır. Özellikle de doğru bildiğinin peşinden gitmesi, hiç kimseye gereğinden fazla açıklama yapma gereği duymaması, samimi arkadaşlık ilişkileri kurmaması ve onunla arkadaşlık edenlerle de pek az konuşarak vaktinin çoğunu okumak veya araştırmakla geçirmesi, onun bütün bir hayatını özetleyen ve çoğu kez yanlış anlaşılmasına ve insanlarla ilişkilerinin onarılamayacak derecede bozulmasına neden olmuştur.

Askerlik bakımından da cepheden ziyade cephe gerisi hizmette kendisini geliştirmiş olan Cemal Paşa, özellikle iâşe ve ikmal konusunda hassas davranmıştır. Yurda dönüşünden sonra askerliğe dönmeyi düşünmemiş olan Cemal Paşa, siyasi olarak devam etmek istediği yaşantısında gerek iktidardakilerden gerekse muhalefettekilerden farklı bir görüntü çizmiştir; Paşa, mebusluğu süresince özellikle halkçılığı ön planda tutarak dikkatleri üzerinde toplamıştır.

Mecliste bulunduğu süre boyunca Meclis kürsüsüne çıkıp çok konuşmaktan imtina eden Cemal Paşa, konu askerlere, asker emeklilerine; sivillere, sivil emeklilere ve yoksul vatandaşlara gelince, en ateşli tartışmalarda bile mebusluğunu siyasi polemiklerle değil, yukarıda sıralanan gruplara karşı hassasiyet göstererek icra etmiştir. Bu yüzden Cemal Paşa'nın II. Grup üyesi bir mebus olmasına rağmen takip ettiği muhalefet anlayışı hem enteresan bir görüntü çizmiş hem de onun, mebusluğa yüklediği anlamı gözler önüne sermiştir.

Mersinli Cemal Paşa'nın TBMM'deki Faaliyetleri

Mersinli Cemal Paşa, I. Dönem TBMM'ye 29 Aralık 1921 tarihinde katılmıştır. Meclis İkinci Reisi Dr. Adnan [Adivar] Bey tarafından Meclise takdim edilmiş (TBMMZC, 15) ve kürsüye gelerek ve ilk konuşmasını yapmıştır (TBMMZC, 15). Cemal Paşa il konuşmasında, Malta'da yaşadıklarını ve Batı uygarlığından ne anladığını ifade etmiştir. Batı'yı son derece iyi bilen, hatta Batı uygarlığından olan Alman, Fransız ve İngilizlerin diline ve kültürüne son derece hâkim olan Cemal Paşa, onları açıkça eleştirerek genel dünya görüşünü de açık etmiştir. Bu tarihten sonra ise çok az söz almıştır. Onun pek konuşmaması, genel itibarıyla konuşanları dinleyip analizler yapmasından kaynaklanmıştır. Analizlerin sonucunda da ya görev aldığı encümendeki [komisyon] üyelerle birlikte ya da bizatihi kendisi, muhteviyatında öne çıktığı kanun teklifleri vermeyi tercih etmiştir.

Cemal Paşa, bütün hayatı boyunca kendisiyle çelişen bir görüntü çizmiştir. Esasen bu çelişki, onun politik bir şahsiyet olmasından, yani sivil yaşantısında bile karar vermeden önce durumu enine boyuna analiz etmesinden kaynaklanmıştır. Onun bu çelişkili durumu birçok yerde

tespit edilebilir. Evvela, VIII. Kolordu Kumandanı olarak Birinci Kanal Harekâtı için tıpkı Zeki Paşa gibi acele etmek istememiştir (GKB, 1981). Fakat Zeki Paşa'nın bölgeden ayrılmasından hemen sonra, harekât için en çok acele eden kişi kendisi olmuştur. Elbette bu durum, Cemal Paşa'nın etrafındaki şahsiyetlere göre nabız tuttuğunu da göstermektedir. Saniyen, II. Ordu Müfettişi görevindeyken İstanbul'a dönmüş ve Anadolu'ya hiçbir şekilde haber veya izahat vermeye gerek görmeyerek kendisine olan itimadı zedelemiştir. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa'yla arası bir daha düzelmek üzere tamamen açılmış ve İstanbul'daki vaziyeti gördükten sonra da kendisine teklif edilen görevi geri çevirmeyerek tepkileri, yeniden üzerine çekmiştir. Bunlara karşılık Cemal Paşa, hassaten itham edildiği "*hangi tarafın zarı ağır basacak*" düşüncesinden uzak bir görüntü çizmiştir. Harbiye Nazırı olduktan sonra, hükûmetin bir sözcüsü ve destekleyicisi olarak Heyet-i Temsiliye'yi sürekli uyararak Mustafa Kemal Paşa'yı oldukça sinirlendirmiş olsa da Kuvayımillîye için son derece ehemmiyetli yardımlarda bulunmuştur. Bununla beraber, Kemal Paşa ile sürekli bir çekişme içerisinde bulunmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet tarafından alınan haklarını, kanun dışı olarak değerlendirip bunların iadesini istemiş (Türkmen, 2020) ve Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'nın yargılanmaması için de mücadele vermiştir (TİTEA, K: 315, G: 1, B: 1). Buradaki çelişki, Mersinli Cemal Paşa'nın, bir hükûmet görevlisi olmasından kaynaklandığı gibi, onun şahsi fikriyatından da kaynaklanmıştır; Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemiş, hatta ona inanmıştır; ancak Kemal Paşa'dan farkı, Osmanlı/İstanbul olmadan bir istikbal görememiş olmasıdır. Bu düşüncesi de ancak Malta'ya sürüldükten sonra değişmeye başlamış ve nihayet Mecliste saltanat bağlılığından vazgeçtiğini, bir muhalif olarak ortaya sermiştir.

Mersinli Cemal Paşa'nın Mecliste çelişkili görünen tarafı, muhalefet saflarında yer alırken de ortaya çıkmıştır, fakat buradakiler Şam'da, Konya'da veya İstanbul'dakine benzer bir çelişkiden farklıdır. Cemal Paşa, samimi bir halkçı olarak mebusluk görevini ifa ederken bunu hassaten ön planda tutmuş ve Mecliste gereksiz polemiklere, siyasi kavgalara ve partizanlık gütmeye yanaşmamıştır. Öyle ki Cemal Paşa'nın bu tutumu, onun I. Dönem TBMM'deki varlığının yok sayılmasına veyahut son derece etkisiz geçtiğine dair yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Fakat bunların tam aksi olarak bu durum, bir mebusun yapması gereken hemen her şeyi, Cemal Paşa'nın, kitabına uygun olarak yaptığını göstermektedir. Yine de unutmamak gerekir ki Cemal Paşa'nın Meclise intikal ettiği tarih, Meclisin dâhili ve harici işlerinde artık her şeyin rayına oturduğu bir döneme denk düşmüştür. Cemal Paşa Meclise katıldığında, dâhili olarak iç muhalefeti belirginleşmiş, Hiyanet-i Vataniye ve Başkomutanlık Kanunları gibi hararetli oturumlar çoktan geride bırakılmış; harici olarak da Türk ordusunun taarruzu, Yunan ordusunun da ricatı başlamıştır.

Mecliste Aykırı Muhalefet

Cemal Paşa, 2 Ocak 1922'de Millî Müdafaa Encümeni [MME] Riyasetine seçilmiştir (TBMMZC, 15). Onun asker kökenli olması bu makama gelmesinde fazlasıyla etkili olmuştur. Son dönemlerini yaşamış olsa da Millî Mücadele'nin askerî safhası devam ederken böyle bir encümenin başına geçmesi de onun, etkisiz bir Meclis süreci geçiremeyeceğinin en belirgin göstergesi konumundadır.

Cemal Paşa'nın Meclisteki ilk zamanları, MME'nin bütçe görüşmeleri veya bütün Meclisi alakadar eden konularla ilgilenecek geçmiştir. Tarihler 20 Şubat 1922'yi gösterdiğindeyse Cemal Paşa'dan oldukça ilginç bir teklif gelmiştir: Paşa, Meclis İç Tüzüğü'nün üç maddesinde değişiklik istemiştir (TBMMZC, 17). Bu değişiklikler, Meclisin, savaş ortamında olmasına rağmen göstermeyi başardığı demokratik düzene bir karşıtlık içermiştir.⁸ Bu teklif genel görüşülmekten ziyade, İç Tüzük Encümenine havale edildiği için (TBMMZC, 17) Celal Nuri [İleri] Bey, ilgili konuyla alakadar olarak Mersinli Cemal Paşa'yı encümene davet ederek gerekli açıklamaları yapmıştır.

Celal Nuri Bey'in açıklamaları, özetle, gelen teklifin Meclisin müstakil yapısına zarar vereceği şeklinde olmuş ve Mersinli Cemal Paşa açıklamaları yeterli bularak teklifini geri çekmiştir (TBMMZC, 18). Cemal Paşa'nın bu teklifi yapması ve teklifin ciddi anlamda encümenler arasında görüşme konusu olması, muhalif olarak görünen bir mebusan geldiği için, zıtlık yaratmıştır; fakat dikkat edilmelidir ki bu teklifte ve teklifle alakalı yapılan görüşmelerde, muhalif bir durumdan söz etmek pek mümkün değildir.

Cemal Paşa'nın esaslı muhalefet gösterdiği ilk olay, 11 Mart 1922 günü cereyan etmiştir. Fakat buradaki muhalefeti ne I. Gruptan bir mebusa ne de hükûmetten bir isme karşı olmuştur. Paşa'nın muhalefeti, II. Grup üyesi Hüseyin Avni [Ulaş] Bey'e karşı olmuştur: Hüseyin Avni Bey, ordudaki kumandanlara verilecek olan paraya karşı çıkmış ve paranın kumandanların şahsına verilmesinin doğru olmadığından bahisle, paranın milletin parası olduğunu beyan etmiştir (TBMMZC, 18). Bunun üzerine söz alan Cemal Paşa: “*Müsaade buyurunuz efendim. Ordu kumandanına, kolordu kumandanına, fırka kumandanına binlerce evladınızı emniyet ediyorsunuz da üç bin kuruşu niçin emniyet etmiyorsunuz?*” (TBMMZC, 18: “166’’)” diyerek, tavrını net bir biçimde belli etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Cemal Paşa'nın muhalefet anlayışı, bir grup üyeliğinden veyahut hükûmete sataşmaktan ibaret olmamıştır. Cemal Paşa, gerekli gördüğü taktirde kendi bulunduğu gruba üye olan bir mebusa karşı da itiraz etmekten geri durmamıştır. Esasen onun bu özelliği de Mecliste tek başına üçüncü bir muhalif kanatın olduğunu, bu muhalif kanadın da genellikle asker ve halk arasında bir sözcü gibi hareket ettiğini gözler önüne sermiştir.

---

⁸ Cemal Paşa, hassaten 60. maddenin tadilini talep etmiştir. 60. Madde ise şöyledir: “*Meclis, celse nihayet bulmadan evvel; gelecek ruznamesini müzakere eder.*” Paşa ise maddeyi, *Encümen ve şube reisleriyle bilittifak Reis, Meclis ruznamesini tâyin eder*, şekline ifrağ etmeye çalışmıştır. Diğer iki madde hakkında mufassal bir açıklama kaydı yoktur.

MME Reisi Mersinli Cemal Paşa, encümenin müşterek bir çalışması sonucunda *Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu* adındaki bir teklifi Meclis gündemine taşımıştır.⁹ (TBMMZC, 18). Bu kanun teklifi, Mecliste uzun bir süre tartışılmıştır. Özellikle I. Grup üyelerinin birçok defa muhalefet ettiği görülmüş ve Mersinli Cemal Paşa bunlarla münakaşalara girişmiştir (TBMMZC, 18). Cemal Paşa'nın bu kanun üzerinden oldukça yoğun bir mesai harcadığı, kanunla ilgili bazı değişikliklerde hoşnut olmadığı için yapılan oylamalarda ret verdiği zabıt ceridelerinden görülmüştür. Nihayet müşterek çalışmalar 2 Mayıs'ta sonuca ulaşarak Kanun kabul edilmiş ve Cemal Paşa, Meclisteki ilk ciddi çalışmasında sonuca ulaşmayı başarmıştır (TBMMZC, 19).

Mersinli Cemal Paşa'nın muhalif olarak boy gösterdiği önemli bir oturum, 10 Nisan 1922'de meydana gelmiştir. Mecliste konuşulan *Divan-ı Temyiz-i Askerî* meselesi,¹⁰ Cemal Paşa'yı rahatsız etmiş ve uzun bir zaman sonra kürsüye çıkarak Divan-ı Temyiz-i Askerîyi müdafaa etmiştir (TBMMZC, 19). Cemal Paşa, yaptığı konuşmasında birçok mebusu ikna etmeyi başarmıştır. Özellikle seçmiş olduğu kelimeler ve kurduğu cümleler, onun başarılı bir siyasetçi olduğunu gözler önüne serdiği gibi, anlatımlarında kullandığı üslup ve yeterli bir donanımına sahip olduğunu dinleyicilere sunması, konu üzerindeki hassasiyetini de ortaya koymuştur (TBMMZC, 19).

Cemal Paşa'nın muhalif olarak en şiddetli tarafını ortaya koyduğu olay ise, 13 Nisan 1922'de yaşanmıştır. Cemal Paşa, yine kürsüye çıkarak söz almış ve hayatında bilinen en uzun resmî konuşmasını, 13 Nisan'da gerçekleştirmiştir. Bu sefer konu, bedel-i nakdî¹¹ ile ilgili olmuştur. Cemal Paşa, bedel-i nakdînin aleyhinde tavır sergilemiş ve ona göre böyle bir zamanda bu konunun Mecliste görüşülmesi uygun düşmemiştir. Cemal Paşa, konuşması sırasında ülkenin ekonomik durumu üzerine eğilmiş, özellikle yoksulların yıllardır süren savaş karşısındaki durumunu ve Birinci Dünya Harbi'nden bu yana yaşananları özetleyerek iyi olmayan bir durum içerisinde bedel-i nakdî uygulanmasının doğuracağı olumsuz sonuçları ifade etmiştir. Akabinde, Güney Amerika'daki cumhuriyet ile idare edilen ülkelerin hangi durumdan nereye gelmiş olduklarının altını çizmiş, cumhuriyet rejimini övmüş ve Türkiye'nin geleceğinin nerede olması gerektiğinin, yönetimin halkla bütünleşerek müşterek bir istikbal için nasıl adımlar atılması lazım geldiğinin işaretlerini göstermiştir (TBMMGCZ, 3). Konuşması sırasında kendisine aleyhte tepkiler doğmuşsa da konuşmasının sonuna doğru birçok mebusu ikna etmeyi başarmıştır. Cemal

⁹ Kanun teklifi 12 maddeden mürekkepti. Genel açıdan askerlikten muaf sayılanların vergi işlemlerini bir düzene koymayı amaçlamıştır. Fakat teklifin hem Maliye Vekili haricinde hem de Maliye Encümeni için içine dâhil edilmeden görüşülemeyeceğini müdafaa edenler olduğu gibi, teklifi bir zorlama, hatta cebirname olarak adlandıranlar da olmuştur. Bu durum da kanun teklifi üzerine tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

¹⁰ Divan-ı Temyiz-i Askerî kurumunun varlığına dair münakaşalar.

¹¹ Yükümlü buldukları askerlik süresini kısaltılmak isteyenlerin ödediği ücret. Günümüz açısından bedelli askerlik ile benzeştirilebilir.

Paşa, yine bu konuşması sırasında askerliğe dinî bir anlam yüklemiş, fakat maneviyat dışında askerliğin maddiyatla olması gerektiğinin bu çağın bir gereksinimi olduğunun da altını çizmiştir. Kendisi asker iken taktik ve stratejiye son derece önem verdiği için, mevcut hâldeki orduyu yakından takip ederek maddi ve manevi bir düşünceyi fikrinde birleştirip hem çağdaş hem de muhafazakâr bir profil çizmiştir (TBMMGCZ 3). Paşa'nın bu konuşması, muhalif yönünden ziyade onun kişisel düşünceleri ve geleceğe yönelik planlarını ortaya sermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Mersinli Cemal Paşa'nın mücadele ettiği bir diğer konu, gaziler hakkında olmuştur. 23 Ağustos 1922'de MME olarak gazilerin durumunu düzeltmeyi, mevcut olan kanunların yetersizliklerinden dem vurarak bunların eksikliklerini gidermeyi ve özellikle de gazilere ödenmekte veya ödenecek olan ücretlerin iyileştirilmesini talep etmiştir (TBMMZC, 22). II. Grup üyesi olan bir mebustan gelen bu teklif, Meclisin genelinde hoşnutluk oluşturmuş olduğundan, kabul edilmesinde de bir sorun yaşanmamıştır (TBMMZC, 22).

Mersinli Cemal Paşa'nın hem halkçılığını hem de muhalefetten ne anladığını en iyi gösteren olay, 16 Ekim 1922 günündeki gizli oturumda vukua gelmiştir. Oturum esnasında Mecliste oldukça hararetli bir tartışma yaşanmıştır. Hükûmet namına Hüseyin Rauf [Orbay] Bey askerlerin terhisıyla ilgili anlatım yapmış ve muhalefet adına da Erzurum Mebusu Durak [Sakarya] Bey, oldukça coşkulu söylemlerde bulunmuştur. Durak Bey, hükûmetin kendi kendine karar aldığını ve Meclisin hiçbir işe yaramadığını iddia ve kastederek: “*Mutlakiyete gidenlerin kafasını ezeceğim. Kafasını ezeceğim... Bu millet mutlakiyete gidiyor...*” demiştir (TBMMGCZ, 3: “963”). Mersinli Cemal Paşa böylesi bir hararetli tartışmada söz alarak: “*Bendenizin bir ricası var. Müsaade ederseniz buradan söyleyeyim. Bu terhis olunacak efradın müreffeh köylerine kadar şevkleri hususunu temin buyursunlar. Bunların memleketlerine gidinceye kadar işesini ve nakliyatını iyi temin etsinler, öyle salıvermesinler. Hükûmetten bunu rica ediyorum* (TBMMGCZ, 3: “960-961”)” demiş ve böylesine bir ortamda dahi yoksul ve garibana olan hassasiyetini açığa vurmuştur. Fakat burada enteresan olan, Mersinli Cemal Paşa'nın çıkışı değil, muhalefet sözcüğüne yüklenen anlamdan kaynaklanmıştır. Nitekim “muhalefet etmek” olarak bilinen eylem, o gün de bugün de kabul etmemek, karşı taraftan gelen fikirlere çıkışmak vesaire olarak kalıplaştırıldığı için, asıl anlamdan uzaklaşmış bulunmaktadır. Ancak Mersinli Cemal Paşa'nın 16 Ekim'deki tavrı, bir mebusun, halkın temsilcisi olarak bir mebusun nasıl olması gerektiğini çok güzel özetlediği gibi, onun halkçılığını ve nasıl bir şahsiyet olduğunu da tekrardan ortaya koymuştur.

Mersinli Cemal Paşa, 5 Mart 1923'teki gizli oturumda, gündemdeki barış projesinde Fransa'nın tavrını sorgulamış ve güney sınırlarının neden dâhil edilmemiş olduğunu öğrenmek istemiştir (TBMMGCZ, 4). Onun bu sorusuyla başlayan gelişmeler, onun en esaslı ikinci

muhalefetine yol açmıştır. Yine hararetli tartışmaya yol açmadan ilerleyerek sonuçlanan bu muhalefet, 6 Mart'taki gizli oturumda devam etmiş ve küçük ölçekli olarak hükümet ve muhalefet arasında bir proje sorunu doğurmuştur. Ekseriyetle bir barış projesi olarak addedilen, ancak çoğu söz alan mebus tarafından "içeriği tam açıklanamayan" olarak addedilmiş proje, Lozan Barış Antlaşmasıyla ilgilidir. Bu minvalde Cemal Paşa ve bazı mebuslar Meclis Riyasetinden Suriye ve güney sınırları konusunun bilahare Fransızlarla halledilmek üzere projeden hariç bırakılmasını istemişlerdir (TBMMGCZ, 4).¹²

Mersinli Cemal Paşa, IV. İcra Vekilleri Heyeti için Nafia Vekâletine geçici adaylığını koymuştur. Ancak bu geçici adaylık, muhalefet grubu için ve kendisi için de herhangi bir önem arz etmediğinden, ciddi bir getiriye yol açmamıştır (TBMMZC, 21).¹³ Son olarak, bir başka mebusun mezuniyet oylaması dışında (TBMMZC, 28) Cemal Paşa'nın Meclisteki faaliyetleri burada nihayet bulmuştur. Bu aralıkta üç aylık bir mezuniyet aldığı için (TBMMZC, 28), Meclisin son dönemlerinde, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi gibi hadiselerden uzak kalmıştır (Alkan ve Üçüncü, 2017). Böylelikle, fiili olarak, Mersinli Cemal Paşa 1 yıl 3 ay 21 gün boyunca mebusluk icra etmiştir.

I. Dönem TBMM kapatıldıktan ve II. Grup mebuslarının hemen tamamı Meclis dışı bırakıldıktan sonra Mersinli Cemal Paşa gözlerden uzaklaşmıştır. Meclis kapatıldığı sırada seçim bölgesi olan Isparta'da olduğu biliniyorsa da İstanbul'a ne zaman geçtiği, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılana kadar ne yaptığı hakkında bir bilgi yoktur. Özellikle, Meclis dışı kaldıktan sonraki düşünceleri, bugün itibariyle saklıdır; fakat söylemek gerekir ki Mersinli Cemal Paşa'nın Meclis dışarında bırakılması, II. Grup üyeliğinden ziyade, Mustafa Kemal Paşa'yla olan ve hiçbir zaman düzelmemiş bulunan sürtüşmesidir. Bu sürtüşmenin kökenleri esas olarak Suriye-Filistin Cephesi'nde olup Cemal Paşa İstanbul'a döndükten ve Harbiye Nazırı olduktan sonra tırmanışa geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu iki olayın dışında Mersinli Cemal Paşa'nın Meclis içi muhalefetinden bahsederken kendisini, Ankara'dan uzaklaştırmaya çalışanların, kendisinin emri altında olarak orduyla alakalı hükümetin işlerini denetlemek üzere teşkil etmesi gereken bir encümenin muhalif üyeler tarafından vücuda getirildiğini ve Mersinli Cemal Paşa'nın dahi bu encümene dâhil edildiğini son derece sitemkâr bir şekilde belirtmiştir (Atatürk, 1971/II).

Yahya Kaptan Hadisesi

Mersinli Cemal Paşa'nın I. Dönem TBMM'de hükümete karşı net olarak iki muhalefeti olmuştur. Bunlardan ilki henüz zikredilen proje sorunsalı, ikincisi de 19 Ekim 1922'de oylamaya sunulan Yahya Kaptan'ın vatana olan hizmetleri karşısında ailesine maaş bağlanması hususudur

¹² İlgili tartışmalar esnasında muhalif mebuslar Fransa hükümetinin belirsiz tavrından şikâyetçi olmuş ve Birleşik Krallık hükümetinin güney sınırlarını görmeyi kabul etmesine rağmen, neden güney sınırlarının havada kaldığını sorgulamışlardır.

¹³ Bu seçim Nafia Vekili Feyzi Pirinçioğlu'nun izninden dolayı vekillik için değil, vekillığe vekâlet edilmesi için yapılmıştır. Seçimleri de Cemal Paşa'nın rakibi Reşat Kayalı kazanmış ve yaklaşık 2 ay sonra Feyzi Pirinçioğlu'na görevi devretmiştir.

(TBMMZC, 24). Mersinli Cemal Paşa, bu oylamada açıkça bir söylemde bulunarak tartışmaya girmiş değildir, ancak oylamaya ret vererek dikkatleri üzerine çekmiştir. Bunun sebebi de Yahya Kaptan olarak bahsedilen kişinin, vaktiyle Cemal ve Mustafa Kemal Paşa'nın arasını açmasına sebep olmasıdır.

Yahya Kaptan Hadisesi, Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde çok durduğu bir olay olmuştur. Olayın muhteviyatı şöyledir: Kuvayımillîye, Yahya Kaptan adındaki zatı Heyet-i Temsiliyeye önererek İzmit ve civarında teşkilatlanmasını istemiştir. Bahsi geçen bölgedeki yetkili ve aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstanbul/Kartal Riyasetinde olan, ancak münferit hareket ederek çetecilik yapan Binbaşı Ahmet Necati Bey ise bu görevlendirmeden rahatsızlık duyduğu için, Yahya Kaptan'ın halktan zorla para ve mal topladığına dair şikâyetle bulunmuştur (Gökbilgin, 2011). Yahya Kaptan ise bölgeye gittikten sonra genel vaziyeti beğenmemiş ve tahkikat yaptırmıştır. Tahkikat neticesinde Ahmet Necati Bey'in halktan zorla para ve mal topladığını ve keyfi bir yönetim tesis ettiğini ortaya çıkartmıştır.

Dedikoduların iyice yayılmasıyla İstanbul ve Heyet-i Temsiliye ayrı ayrı olarak tahkikatlar yapmışlardır. Heyet-i Temsiliye, Ahmet Necati Bey'i suçlu bulurken İstanbul'da Yahya Kaptan'ı suçlu bulmuştur. Durum Cemal Paşa'ya bildirilmişse de bir yanıt alınamamıştır. Çünkü İstanbul Yahya Kaptan'ın suçlu olduğuna kesin kanaat getirdiğinden, gerekeni yapmak üzere İzmit'e doğru bir birlik sevk etmiştir. Bu birlik, Yahya Kaptan'ı teslim olmasına rağmen öldürünce, hadise büyümüştür (Tansel, II, 1973). Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yla arasının iyi olmamasına ve İstanbul'a avdetindeki sebepler ile kuşku uyandırmasına rağmen, Millî Mücadele genelinde gerek ülkenin en rütbelilerinden gerekse vatanperver olarak bilinmesinden dolayı bir sempatiye sahip olmuştur; fakat bu olaydan sonradır ki Cemal Paşa'nın sempatisi, giderek azalmaya başlamıştır (Atatürk, 1971/I).

Mersinli Cemal Paşa, çok defa kendisine belgeler ulaştırıldığı hâlde Yahya Kaptan'ın masum olduğuna inanmamış ve üç yıl önceki tavrını devam ettirerek oylamada ret vermiştir. Paşa, daha önce kaydedildiği gibi, kendi doğrularından şaşmayan, biraz da inatçı bir kişidir. Bildiğini okumak ve o yoldan dönmek onun bütün hayatı boyunca geçerli olmuş, mektepten çıktıktan sonra nasıl bir karaktere sahipse, son nefesini vermeden önce de bu düsturu şiar edinmiştir. Bu, onun hem istikrarlı hem de tutucu birisi olduğunu gayet iyi gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Mersinli Cemal Paşa, Mecliste yakın döneme damga vuran II. Grup arasında son derece dikkat çeken bir karakter olmuştur. Çalışmanın bütününde vurgulanmak istendiği üzere Cemal Paşa'nın muhalif karakteri, ciddi bir farklılık arz etmiştir. Özellikle mensup bulunduğu grubun amacıyla ve yaptıklarıyla çelişkili bir görüntü sergilediğinden, onun muhalif karakterinin ayrıca

incelenmesi gerekmektedir. Bu ayrı incelemenin yapıldığı zaman da Cemal Paşa'nın hem karakterinde hem de mebusluk ve muhalefet etmeye kattığı anlamda bir farklılık sezilmiştir.

Mersinli Cemal Paşa, daha Osmanlı'daki firkaçılık/cemiyetçilik günlerinden itibaren bu gibi yapılanmalardan uzak kalmıştır. 1904 yılında sürgün edilmesine sebep olan yayınları okuyor olması, onun döneminde de bir muhalefet gösterdiğine işaret etmektedir. Fakat bu muhalefeti yine bağımsız bir muhalefet olmakla beraber, herhangi bir yapılanmaya katılması söz konusu değildir. XX. yüzyılın başında, özellikle Rumeli'de bulunan subayların neredeyse tamamı İttihat ve Terakki Cemiyetine katılırken Cemal Paşa, İttihat ve Terakki üyeleriyle bağlantılı bulunmuş, fakat cemiyetin kendisinden uzak durmuştur. Cemal Paşa'nın İttihat ve Terakkiye katıldığı gösteren farazi söylemlerin dışında elle tutulur bir delil yoktur.

1908 İhtilali'nin patlak verdiği dönemde İstanbul'da bulunan Cemal Paşa, ihtilal sonrasında kendisine verilen görevi kabul ederek askerî muallim olmuştur. Fakat kısa bir süre sonra çıkan 31 Mart Olayı sırasında, mektepli yahut İttihatçı bir subay olarak kendisine karşı girişilen bir hareket olmamış yahut böyle bir bilgi kaydı bulunamamıştır. Aynı dönemler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki İttihat ve Terakki üyeleri, 1908-1914 yılları arasında hızlı rütbe ve kıdem artışları yaşarken, Mersinli Cemal Paşa aynı zaman aralığında miralay olarak kalmış ve nihayet 1914'ün sonlarına doğru mirliva olmuş, bu da ancak liyakat gereği gerçekleştirilmiştir.

Malta dönüşü TBMM'ye katılan Cemal Paşa, İttihatçıların da ağırlıkla üye olduğu II. Grup arasına dâhil olmuştur. Fakat burada da gösterdiği muhalefet yine İttihatçılıktan uzak bir görüntü seyretmiştir. Bilindiği üzere, II. Grup üyeleri arasında müşterek bir fikir birliği yoktur ve birbirinden oldukça uç fikirleri savunan mebuslar, TBMM hükûmetine muhalefet amacıyla birleşmişlerdir. Bu özelliklerin hepsine sahip olan Cemal Paşa, her zaman yaptığı gibi, II. Grup üyesiye de sırf muhalif olmak için muhalefet etmemiş, bunun tam aksine, gerekli gördüğü durumlarda; halkın ve savaş hâlindeki ordunun ihtiyaçlarına nazaran gerek hararetle gerekse sakin bir tabiat ile söylemlerde bulunmuştur. Kaydetmek gerekir ki Cemal Paşa, son derece sakin ve soğukkanlı bir özelliğe sahip olduğundan yüksek sesli tartışmalara, kaba sözler kullanmaya ve karşındakini kırmaya hiçbir zaman yanaşmamıştır. Kayıt altındaki en uzun konuşması olan 13 Nisan konuşmasında bile hararetle bir söylevde bulunurken üslubundaki ölçülülük hassaten dikkatleri çekmektedir.

Binnetice, Mersinli Cemal Paşa'nın *hatıratı* yayınlanmadığı ve bu hatıratın üzerinde ciddi bir tenkit yapılmadığı süre boyunca Paşa'nın hakkında yapılacak çalışmaların önemli bir yönü eksik kalmaya haizdir. Bu çalışma, Paşa'nın muhalefet yıllarını ancak belgeler üzerinden incelediği için, onun bakış açısını tek başına yansıtmaktan ne yazık ki uzak bulunmaktadır.

Kaynaklar

Arşivler

Emekli Sandığı Arşivi (ESA) Dosya Numarası: A0065485

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE, İSH, 17-24, D. 34, F. 25-1.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)

TİTEA, K: 297, G: 6, B: 6.

TİTEA, K: 231, G: 3, B: 3-1.

TİTEA, K: 315, G: 1, B: 1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

CBA, 01001851/908928.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ. DUİT., 156-26.

BOA, BEO., 3901-292525.

BOA, BEO., 4500-337461.

BOA, BEO., 4552-341389.

BOA, BEO, 4593-344453.

BOA, DHR. ŞFR., 596-1.

BOA, DHR. ŞFR., 596-132.

BOA, DHR. ŞFR., 596-133.

BOA, HR. SYS., 302-1.

BOA, İ. DUİT, 9-84.

BOA, İ. DUİT., 9-88/89.

BOA, İ. DUİT., 158-32.

BOA, İ. TAL., 446-37.

BOA, Y. PRK. BŞK., 70-115.

Resmi Yayınlar

Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri.

TBMM Gizli Celse Zabıtları.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi.

Telif ve Tetkik Eserler

Alkan, N., Üçüncü, U. (2017). Ali Şükrü Bey- Mücadeleyle Geçen Bir Ömür, İstanbul: Kronik Kitap.

- Atatürk, M. K. (1971). Nutuk, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1971). Nutuk, C. II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1971). Nutuk, C. III, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Aybars, E. (2018). İstiklal Mahkemeleri, İstanbul: Doğan Kitap.
- Cemal Paşa (2012). Hatıralar, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erman, A. N. (1971). İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul: Temel Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı (1981). Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918), IV. Cilt, 1. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı (1986). Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918), IV. Cilt, 2. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Gökbilgin, M. T. (2011). Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hürmen, F. R. (Yay. Haz.). (1993). Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C. 2, İstanbul: Arma Yayınları.
- İnönü, İ. (2014). Hatıralar, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kansu, M. M. (2019). Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I, Ankara: TTK Yayınları.
- Mutlu, F. (1941). General Cemal Mersinli'yi de Kaybettik, *İçel Halkevi Dergisi*, 44-45, 1-2.
- Renda, M. A. (2019). Günlükler 1920-1950, (Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1976). Malta Sürgünleri, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tansel, S. (1973). Mondros'tan Mudanya'ya kadar, C. II, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Türkmen, Z. (2001). Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Ankara: TTK Yayınları.
- Türkmen, Z. (2020). Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920, İstanbul: Yeditepe Yayınlar